

**СТРУКТУРА ПОДІЇ У ТВОРІ ДЛЯ ДІТЕЙ:
РЕЦЕПТИВНО-ПСИХОЛОГІЧНА
ПАРАДИГМА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ**

Ретельне дослідження феномену літератури для дітей є запорукою, по-перше, щонайадекватнішого розуміння природи та механізмів впливу художньої творчості на дитячу психіку і, по-друге, усвідомлення того, якою має бути літературний твір, аби його вплив був для дитини поштовхом до розвитку найкращих морально-етичних та інтелектуальних внутрішньоособистісних інтенцій і в жодному разі не ніс у собі деструктивного для психіки потенціалу.

Тож при вивченні творів для дитячої аудиторії важливим є залучення даних психологічної науки, яка дає змогу максимально обґрунтовано підійти до розгляду процесів, що відбуваються в дитячій свідомості в процесі читання художнього твору.

Зупинимось на такому аспекті дитячого сприйняття художньо-літературного твору як процесуальність розгортання його подій, висуваючи тезу про те, що сприйняття часу художньої дії дитиною має свою, відмінну від “дорослої”, специфіку.

Суб’єктивність сприйняття часу стала предметом дослідження таких класиків психології, як Б. Ананьєв, Л. Виготський, К. Левін, С. Рубінштейн. Спостереження Л. Виготського, що “усяка наша реакція уповільнюється у своєму плині і втрачає у своїй інтенсивності, як тільки ускладнюється центральний момент, що увіходить до її складу” [1, 266], зумовило увагу психолога саме до сфери художньої творчості в аспектах як творення, так і сприйняття.

Якщо прикласти матрицю психологічних методів дослідження процесу сприймання до вивчення рецепції художньої події, то природнім буде умовно характеризувати подію якраз як той “центральний момент” (за Л. Виготським) естетичної реакції.

Взагалі, термінологічний інструментарій аналізу художньої рецепції можна поглибити за рахунок залучення до нього категоріального апарату психології сприйняття. Зокрема, на спеціальну увагу в цьому сенсі заслуговує розвідка українських психологів Є. Головахи та О. Кроніка “Психологічний час особистості” (К., 1984), оскільки запропоновані в цій праці концепти (зокрема, *поля події, насиченості, актуальності, реалізованості й потенційності поля; часової децентрації*) надають нові можливості при аналізі сприйняття тексту в рамках дослідження функціонування події в літературному творі.

Відповідно до “*подієвої концепції психологічного часу*” авторів названої праці, особливості психічного відображення людиною часу, його швидкості, насиченості, тривання залежать від числа й інтенсивності подій, що

відбуваються в житті індивіда. Пропонується поняття *власного часу* особистості як суб'єктивного часу, даного в переживанні. “*Власний час* особистості інтегрує в собі як об'єктивні часові відносини, так і суб'єктивне відображення цих відносин у процесі сприйняття змін, оцінки тяглості й послідовності подій, переживання окремих властивостей часу, формування цілісного ставлення особистості до часу її життя” [2, 5], – стверджують автори концепції. У свою чергу, “одиницею аналізу часових властивостей виступає співвідношення між подіями” [2, 45].

Категорія події відіграє важливу роль у аналізованій концепції. Але поняття події тут досить розмите. Будь-яка зміна в процесі оцінюється як подія: “відносини “до” й “після” між подіями визначають топологічні властивості часу, а кількісні характеристики подій – метричні властивості” [2, 45]. Релевантність події в рамках *подієвої концепції психологічного часу* є також величиною суб'єктивною: “У структурі психологічного часу масштаб події визначається тим впливом, котрий вона, в уявленнях людини, здійснює на її життя в цілому й на його основні сфери” [2, 49]. Власне, така суб'єктивність характеристик сприйманої події є цілком закономірною, адже предметом дослідження вчених є саме рецептивний, суб'єктивний по суті аспект її функціонування. Крім суб'єктивного аспекту сприйняття, значимість події в психологічному часі визначається сукупністю її зв'язків з іншими подіями.

За структурою й тривалістю дослідники поділяють події на *елементарні* та *складані*. Другі складаються з перших.

Для того щоб визначити ступінь актуальності конкретної події для особистості, науковці пропонують власне поняття *поля події*, в яке вкладають значення структури її зв'язків. За визначенням Є. Головахи та О. Кроніка, “*Поле елементарної події* – це множинність усіх причинних і цільових зв'язків, котрі ця подія, з точки зору самої особистості, має з іншими елементарними подіями. Основними кількісними характеристиками поля є його *насиченість*, *актуальність*, *реалізованість* і *потенційність*.”

Насиченість поля – це загальна кількість причинних і цільових зв'язків, що до нього увіходять.

Актуальність, *реалізованість*, *потенційність* поля – це відповідно частки актуальних, реалізованих або потенційних зв'язків у загальній насиченості поля” [2, 69].

Основні корелятивні відношення між перерахованими вище характеристиками поля події схематично узагальнюються вченими-психологами в такому вигляді:

1. Чим вище ступінь актуальності події, тим вище імовірність віднесення події до психологічного теперішнього.

2. Чим вище ступінь реалізованості події, тим вище імовірність віднесення події до психологічного минулого.

3. Чим вище ступінь потенційності події, тим вище імовірність віднесення події до психологічного майбутнього [2, 70].

Дошукуючись закономірностей співвідношень особистісного сприйняття подій із часовою тривалістю, дослідники приходять до висновку, що, в

основному, “людина оцінює психологічну віддаленість подій, беручи за точку відліку момент хронологічного теперішнього. Саме цей момент (...) є свого роду *особистісним часовим центром*, стосовно котрого міжподієві зв’язки інтерпретуються як реалізовані, актуальні й потенційні й утворюють психологічне минуле, теперішнє й майбутнє особистості” [2, 127].

Намагаючись чисельно обрахувати обсяг теперішнього, автори зауважують, що з позицій психофізики діапазон теперішнього – перцептивний момент – тотожний максимальному інтервалові часу, вимірюваному десятками мілісекунд, за котрого ще неможлива адекватна оцінка послідовності двох простих сигналів. За даними різних досліджень, цей інтервал дорівнює 2-12 секундам. Наштовхуючись на проблему розбіжності суб’єктивних уявлень про межі теперішнього (від секунд до років), Т. Коттл виділяє два типи суб’єктивного психологічного теперішнього: миттєве й розширене [див.: 2, 62].

Є. Головаха і О. Кронік апелюють також до тези Я. Аскіна про релятивність *теперішнього* й визначуваність його особистісною подією: “Теперішнє завжди співвіднесене з певним наявним станом, подією, і тривалість цієї події, стану, визначає “розміри” теперішнього, причому в кожному конкретному ряду подій це визначення специфічне” [2, 65].

Для позначення поняття максимально можливої як для суб’єкта об’єктивації подій науковці висувають поняття *часової децентрації* – “здатності подивитись на своє життя з будь-якої часової позиції, з будь-якого хронологічного моменту свого життя, іноді навіть – з точки зору моменту, що виходить за межі власного життя” [2, 128]. Зважмо, що застосування цього поняття до аналізу художнього твору формує наратологічний підхід до дослідження тексту, або застосування до нього теорії фокалізації.

Спробуємо застосувати окремі категорії проаналізованої вище концепції для аналізу специфіки сприйняття художньої події у художньо-літературному творі для дітей (і про дітей) на матеріалі оповідання Любка Дереша “Професор Гаплик і його чарівні мікстурки”.

Уточнимо, що при аналізі твору ми спиратимемося на більш точне визначення події, ніж у теорії Є. Головахи та О. Кроніка. Зокрема, класична дефініція події у художньому творі належить Ю. Лотману: “Подією в тексті є переміщення персонажа через межу семантичного поля” [4, 282]. Уточнює й трансформує це визначення в наратологічному контексті В. Шмід: “Подією є певна зміна вихідної ситуації: або зовнішньої ситуації в оповідуваному світі (природні, акціональні й інтеракціональні події), або внутрішньої ситуації того чи іншого персонажа (ментальні події)” [5, 10].

Також зауважимо, що при аналізі поля події як “множинності усіх причинних і цільових зв’язків, котрі ця подія (...) має з іншими елементарними подіями” більш логічно буде говорити про подію складану, а не елементарну, маючи на увазі, що саме причинні й цільові взаємозв’язки елементарних подій являють поле події складаної.

При аналізі твору Л. Дереша слід мати на увазі, що між життєвою подією (яку досліджують вчені-психологи) та подією в художньо-літературному творі виникають досить складні інтегрально-диференціальні відносини. Так, попри їх

посутню спорідненість як феноменів *зміни*, найбільш очевидну відмінність між першою й останньою несе в собі знаковий характер художньої літератури як виду мистецтва. На відміну від, наприклад, театру або кіномистецтва, де подія дана в безпосередньому сприйнятті, література апелює до діяльності індивіда з кодування / декодування при творенні / рецепції тексту. Це тягне за собою, поперше, подовження часового відтинку сприйняття й, по-друге, розширення спектру індивідуальних різночитань однієї й тієї самої текстової зміни.

Проаналізуємо структуру подій оповідання Л. Дереша з позицій подієвої концепції психологічного часу, що дасть нам змогу з'ясувати, як саме дитина-реципієнт сприймає основні події вузли твору, які психологічні процеси відбуваються в свідомості читача й яка побудова твору для дитячої аудиторії є оптимальною для підтримання цікавості протягом рецепції тексту.

У подієвій структурі аналізованого оповідання можна виділити декілька складаних подій, до яких увіходить досить велика кількість подій елементарних. Зокрема, головними складаними подіями є:

- 1) візит Петрика, Гані та її дідуся до професора Гаплика;
- 2) вживання Петриком без дозволу мікстури “Я”;
- 3) порятунок хлопчика від наслідків дії мікстури.

Усі названі складані події мають високий ступінь реалізованості, тобто, можемо віднести їх до психологічного минулого (що перегукується із сутністю епічного роду літератури).

Відповідно, кожна з наведених складаних подій має у своїй структурі велику кількість подій елементарних. Зазначимо, що в силу свого спрямування на дитячу аудиторію, з метою максимального “уцікавлення”, оповідання містить два типи елементарних подій: події, що мають значення для руху сюжету, й події “розважального” характеру, що несуть у собі комічний ефект і на загальну дію твору не впливають. Розглянемо спочатку другий тип елементарних подій. Комічний ефект, наприклад, автор оповідання намагався вкласти в кожну репліку пані Гапликової й відповіді на них дітей:

“ – Які гарні дівчатка! – сплеснула вона руками.

– Ми не дівчатка, - процідив крізь зуби Петрик.

– Які гарні діточки! – знову сплеснула пані руками. – Як вас звати, малята?

– Ми вже не малята, - ображено сказала Ганя.

– Які ж ви розумнички! – тітка сплеснула втретє. – Дайте я вас розцілюю!

– І тітка з награною радістю взялася вицілювати Ганю й Петрика так, що їм довелося утиратися рукавами.

– А це твій хлопчик, так? – спитала тітка в Гані.

– Ні, він не мій хлопчик. Він свій хлопчик, - відповіла їй Ганя твердо. Петрик почервонів і засопів” [3, 68].

Поле складаних подій є тут досить-таки насиченим, адже кількість причинних і цільових зв'язків між ними є досить великою. Розглянемо, наприклад, поле першої складаної події – візиту дідуся з дітьми до професора Гаплика.

Перерахуємо елементарні події цього поля. Зауважимо, що, зараховуючи до подій усі смислові одиниці тексту, що несуть у собі сенс зміни, ми залишаємо поза увагою такі “неподієві” елементи, як описи, які, в основному, подають стан речей на момент дії, й незначимі для дії діалоги.

1. Після дзвінка Ганя вибігає в коридор.
2. Вона бачить дідуся й кидається до нього.
3. Дівчинка просить дідуся взяти з собою на прогулянку Петрика, який залишився без ключів від своєї квартири.
4. Дідусь погоджується.
5. Ганя кличе Петрика.
6. Петрик знайомиться з дідусем.
7. Діти обідають у кафе.
8. Дідусь розповідає про професора Гаплика.
9. Дідусь із дітьми вирушають в гості до професора Гаплика.
10. Діти вириваються від пані Гапличкової.
11. Гості зустрічаються з господарем квартири.
12. Професор прибирає в лабораторії.
13. Ганя готує чай
14. Ганя усвідомлює дивакуватість деяких дорослих.
15. Всі сідають пити чай.
16. Професор дістає таємничу баночку.
17. Професор дає Гані спробувати її вміст.
18. Дублюються події дивної поведінки Гані після прийняття мікстури (вона висипає цукор дідові на голову, виливає чай професорові в черевики).
19. Гаплик дає Гані протиотруту.
20. Професор пояснює природу дії свого винаходу – мікстури “Я”.

Зупинимось окремо на елементарній події 14.

Хоча вона не лежить у площині реальної дії, ми таки відносимо її до події, причому такої, що має власне поле. По-перше, тому, що вона здобула вияв у реальних учинках героїв (підморгування дідуся Гані, яке вона зрозуміла, й підморгування Гані Петрикові, яке він не зрозумів), й по-друге, розуміння прихованого смислу так вплинуло на Ганю, що її стан змінився: “Вона ж бо зрозуміла, що це підморгування означало – деякі дорослі бувають дивними, але на них не треба ображатися. Ганя так розхвилювалася, коли зрозуміла цю істину, що вирішила негайно поділитися нею з Петриком” [3, 70].

Таким чином, можемо констатувати, що подія 14 розкладається на ще дрібніші елементарні події, унаслідок чого можемо зарахувати її до складаних подій нижчого ієрархічного рівня, ніж аналізована зараз складана подія твору № 1.

Деякі елементарні події з названого ряду перебувають у відносинах послідовності, наприклад, події 1, 2, 3; 6, 7, 8, 9. Деякі ж із названих подій вступають одна з одною у стосунки причини й мети. Основні взаємозв’язки між подіями представлено в таблиці 1.

Причи на	Мета
3 → 4	9 → 11
4 → 5	13 → 15
5 → 6	16 → 20
11 → 12	16 → 17
12 → 14	17 → 18
17 → 18	17 → 20
18 → 19	19 → 20

Таб. 1.

Бачимо, що деякі елементарні події мають подвійну мету. Наприклад, професор дістає баночку з мікстурою, щоб розповісти про своє відкриття, а для цього він дає Гані спробувати мікстури, і, згодом, протиотрути, щоб продемонструвати це відкриття в дії.

Отже, стосунки між елементарними подіями в структурі поля складаної події №1 досить різноманітні, а кількість їх дає підстави зробити висновок про високий рівень насиченості поля.

Проаналізуємо тепер твір з точки зору оприявлення при його читанні дитиною перцептивного моменту. Саме цей момент (...) є свого роду *особистісним часовим центром*, стосовно котрого міжподієві зв'язки інтерпретуються як реалізовані, актуальні й потенційні й утворюють психологічне минуле, теперішнє й майбутнє особистості.

Насамперед відзначимо, що текст оповідання містить у собі елементи, що несуть у собі потенціал до інтерпретації як реалізованих, актуальних і потенційних моментів. Чергування цих моментів при сприйнятті тексту формують феномен цікавості маленького читача. Перцептивний момент у його часовому й просторовому вимірах є постійно переміщуваною точкою сфокусованої на тексті уваги читача. Цей момент забезпечує поступове перенесення частин тексту в психологічне минуле, й розгортання в теперішньому колісь майбутніх частин тексту.

При цьому у фокусі читача повинні утримуватися водночас елементи, що нагадують минуле й натякають на майбутнє, - таким чином забезпечується цілісність рецепції твору. А оскільки читачем оповідання має бути дитина, ці елементи повинні бути досить простими й повторюватися достатньо часто, аби не випасти з пам'яті. Подієвий стрижень твору, сюжетна дія – події, що відбуваються з головними героями, їх учинки – є актуальною частиною змісту. В її канву почергово вплітаються реалізовані елементи, що несуть у собі фонові знання, й потенційні елементи, які містять антиципації, передбачення майбутніх сюжетних ходів. Наприклад, реалізованими елементами є опис характеру стосунків Гані й Петрика, інформація, про те, що дідусь щоп'ятниці водив Ганю на екскурсії, розповідь про шкільні справи Гані того дня. Іноді реалізовані елементи непрямо несуть у собі семантику потенційності. Зокрема, зроблений дідом опис діяльності професора Гаплика, який нарощує інтригу навколо майбутнього візиту до вченого: “Люди часом кепкують із нього, а

деколи й побоюються, бо він навчився робити дивовижні речі. Він, приміром, уміє робити такі льодяники, що доки їх смокчеш, умієш розмовляти іноземною мовою. Але він ще не придумав закладок для вух, які б дозволяли іноземну мову розуміти...” [3, 66]. Навіть сама синтаксична конструкція “але він ще не придумав” несе в собі відтінок потенційності, не говорячи вже про те, що описані дідом винаходи є цікавими, а натяк на дивакуватість професора обіцяє гумористичні ефекти, пов’язані з його персоною. Подібний ефект має й опис лабораторії професора. Поєднуються обидві часові референції також у висловлюваннях типу: “Останні десять років я працюю над... А втім, краще я вам це покажу!” [3, 71].

Початок твору містить більше реалізованих елементів, а закінчення – більше потенційних. І це цілком закономірно. Адже початок подає нам експозиційне зображення вихідного стану речей, без чого уяві читача було б ні до чого приєднувати нові, потенційні елементи. Адже феномен цікавості утворюється лише в разі обізнаності з частиною пропонованої інформації. Якщо ж уся інформація незнайома, уяві нема за що “зачепитися” при творенні образів і ситуацій.

Найважливіші потенційні елементи текстових подій стосуються відкриття професора Гаплика. Першим серед них є оголошення дідом своїх планів: “... Я поведу вас у гості до одного дуже цікавого чоловіка” [3, 66]. Нагнітання читацької цікавості йде шляхом долучення до пізнавально цінних потенційних елементів емоційно забарвлених одиниць. Так, подекуди зустрічаємо елементи, “відповідальні” за культивування містичного остраху: “- Бр-р-р! – здригнувся Петрик від мурашок, що забігали йому по спині” [3, 68]. Зазначимо, що Л. Дереш майстерно вдається до такого прийому нагнітання страху й у своїй “дорослій” прозі, наприклад у творах “Культ”, “Трохи пітьми” та інших.

Деякі потенційні елементи покликані спровокувати антиципаційну роботу читача. Наприклад, поведінка Петрика після візиту до професора прозоро натякає дитині, що герой хитрує: “Коли час уже було йти, Петрик раптом голосно вигукнув:

- Ой-ой-ой! Я забув там свій носовичок! – і прожогом кинувся до кабінету” [3, 73]. Хід подальшої дії передбачає задоволення дитини-реципієнта від власної передбачливості. Дехто може передбачити суть учинку героя в момент, коли він згодом усамітнюється у під’їзді (щоб випити мікстуру), а дехто – вже коли він починає поводитися неадекватно.

Таким чином, автор пропонує своєму маленькому читачеві гру, в процесі якої читач передбачає наступні сюжетні ходи й отримує від цього задоволення, або ж губиться у нібито безвихідді і вдячно сприймає неочікуваний варіант, пропонований автором, наприклад, можливість фактично відсутнього професора Гаплика вплинути на події, говорячи до дітей устами малого Петрика.

Отже, можемо зазначити, що художньо-літературний твір для дітей має певну специфіку в галузі розгортання подій, яка, відповідно, позначається процесі рецепції твору дитиною. Насамперед фонові інформація твору є зрозумілою й надається для легкого запам’ятовування читачем. Л. Дереш у

своєму оповіданні дотримався оптимального співвідношення між двома типами елементарних подій: тих, що мають значення для руху сюжету, й подій “розважальних”, які несуть у собі комічний ефект і фабульно-сюжетну дію твору не впливають. Оповідання для дитячої аудиторії широко застосовує механізми антиципації, що дають можливість дитині отримати задоволення від власної кмітливості стосовно значення художніх деталей та передбачливості щодо подальшого розгортання дії. І, звісно, події твору несуть у собі певну виховну тенденцію, навіюючи дітям правила й вимоги щодо соціально прийнятної поведінки в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л. С. Психология искусства. – М.: Наука, 1998. – 520 с.
2. Головаха Е. И., Кроник А. А. Психологическое время личности. – К.: Наукова думка, 1984. – 208 с.
3. Дереш Любка. Професор Гаплик і його чарівні мікстури. // Дереш Любка. Дивні дні Гані Грак. – К.: Грані-Т, 2007. – С. 65-81.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 382 с.
5. Шмид В. Нарратология. - М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується специфіка читачької реценції твору для дітей у контексті подієвої концепції психологічного часу вчених-психологів Є. Головахи і О. Кронік. На матеріалі оповідання Любка Дереша “Професор Гаплик і його чарівні мікстури” розглядається структура сприйняття художньої події дитиною, концепти поля події, перцептивного моменту, механізми формування читачької цікавості в процесі художньої реценції.

Ключові слова: елементарна подія, складана подія, поле події, часова децентрація, антиципація, ретроспекція, перцептивний момент.

SUMMARY

In the article it is investigated specific of the reader’s reception of the literature work for children in the context of the event conception of the psychological time by psychologists J. Golovaha and O. Khronick. The structure of the reception of the event in a piece of literature, concepts of the event field, perceptive moment mechanisms of forming of the reader’s interest are analyzed on the material of the short story by Lyubko Deresh “Professor Haplyck and his charmed mixtures”.

Key words: elementary event, compound event, event field, temporary decentration, anticipation, retrospection, perceptive moment.